

УДК: 821.512.154

DOI 10.33514/1694-7851-2022-4-73-76

Дюшембиева А.О.

филол. илим. канд., проф. м.а.

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

institut.igyak@mail.ru

Дюшембиева А.О.

канд.филол.наук, и.о. проф.

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

institut.igyak@mail.ru

Dyushembieva A.O.

Candidate of Philological Sciences, Acting Professor

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

institut.igyak@mail.ru

**КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ САБАГЫН ӨТҮҮДӨГҮ ЭСКЕ АЛУУЧУ ЖАГДАЙЛАР
(Ч. АЙТМАТОВДУН “ЭРТЕ КЕЛГЕН ТУРНАЛАР” ПОВЕСТИНИН МИСАЛЫНДА)**

**ЧТО НУЖНО УЧИТЫВАТЬ ПРИ СДАЧЕ УРОКА КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
(НА ПРИМЕРЕ ПОВЕСТИ “РАННИЕ ЖУРАВЛИ” Ч. АЙТМАТОВА)**

**WHAT YOU SHOULD CONSIDER WHEN TAKING A LESSON OF KYRGYZ
LITERATURE (ON THE EXAMPLE OF THE STORY “EARLY CRANES: BY CH.
АЙТМАТОВ)**

Аннотация: Бул макалада азыркы дүйнөлөшүү шартында адам менен адамдын, жаштардын ортосундагы мамилелерди адеп-ахлакка, ыйманга негиздөө үчүн Ч. Айтматовдун “Эрте келген турналар” чыгармасында Султанмурат менен Мырзагүлдүн сезими, Мырзагүлдүн ыйбаа менен берген жүзарчысы аркылуу окуучуларга тарбия берүү, билимди тарбия менен айкалыштыруу, андагы айрым сөздөрдүн жандырмагын чечмелеп, балдардын дүйнөтаанымын өстүрүү жагдайындагы ыкмалар жөнүндө сөз болду.

Негизги сөздөр: Чыңгыз Айтматов, повесть, Султанмурат, Мырзагүл, адеп-ахлак, ыйман, окутуу, билим, тарбия, кыргыз адабияты, символ, дүйнөтааным.

Аннотация: В статье на основе анализа утверждается, что для того, чтобы отношения между зрелым поколением и молодежью в современном мире носили гармоничный характер, необходимо, чтобы эти отношения выстраивались на основе нравственности и веры. Примером таких отношений могут служить, в частности, отношения, которые сложились между Султанмуратом и Мырзагуль – персонажами из повести Ч. Айтматова “Ранние журавли”.

Ключевые слова: Чыңгыз Айтматов, повесть, Султанмурат, Мырзагүл, адеп-ахлак, ыйман, окутуу, билим, тарбия, кыргыз адабияты, символ, дүйнөтааным.

Annotation: Based on the analysis, the article argues that in order for the relations between the mature generation and youth in the modern world to be harmonious, it is necessary that these relations be built on the basis of morality and faith. An example of such relations can be, in particular, the relations that have developed between Sultanmurat and Myrzagul – the characters from the story of Ch. Aitmatova “Early cranes”.

Keywords: Chyngyz Aitmatov, story, Sultanmurat, Myrzagul, adep-akhlak, yuman, okutuu, bilim, tarbia, Kyrgyz adabiyaty, symbol, duynotaanym.

Бүгүнкү дүйнөлөшүү шартында мектептеби, же жогорку окуу жайларындабы, биз көбүнчө билим берүүгө артыкчылык берип, ал эми ага катар ишке ашырылышы керек болгон тарбия берүү жаатына анчалык көңүл бура албай калган сыяктуубуз. Мунун далили бардык жерден байкалат. Бүгүн мектеп жашындагылар дагы, студенттик жаштагылар дагы бир нечелеген чет тилдерин билишет, дүйнө таанымдары кеңири, чоңдордун көзү эптеп жеткен маселелерди илгиртпей түшүнүшөт, ал тургай чоңдор билбеген нерселерди билишет, дүйнөнү чөнтөк телефон аркылуу колдорунда уучтап турат. А бирок аксаган жерлери бар. Ал өздөрүнүн ыйман, адеп-ахлак, ынсабына байланышкан нерселер. “Улууга урмат, кичүүгө ызаат” деген элдик мыйзамдын маанисин жоготуп баратканы. Мына ушул жагдайлар окуу практикасында педагогикалык чеберчиликтин ар тараптуулугун, педагогдун дагы терең изденүүсүн талап кылат.

Педагогикалык чеберчилик эң алды дегенде мугалим менен окуучунун, окутуучу менен студенттин ортосундагы күнүмдүк байланыштын, жөн гана эмес, жылуу мамиленин болушуна байланыштуу жана окутуу, тарбиялоо процессинде өз убагында чечүүнү талап кылуучу орчундуу жагдай, бул талашсыз. Ал үчүн окутуучу кылдат педагогикалык такт, жетилген профессионализм, турмуштук бай тажрыйба, терең акыл, азыркы термин менен айтканда, «окутуучулук инсандык сапат» дегендин баарына ээ, «кесиптик компетенттүүлүгү» жогору адам болушу керек. Педагогикалык чеберчилик кээде күндөлүк практикада тез чечилүүчү мүнөзгө ээ болсо, айрымдары кыйынчылык менен чечилүүчү, көптөгөн машакаттануулардан улам ойлонуп жыйынтыкка келүүчү мүнөзгө ээ болгону менен ойго салат. Анын үстүнө өсүп келе жаткан жаштар, албетте баары эмес, дүйнөнүн төрт бурчу менен байланышкан, тил билген, маалыматтары көп жаштар болгондуктан, аларды сабак өтүүдө кызыктыруу иши да педагогикалык чеберчиликтин жогорку баскычын талап кылат.

Алгач сабак өтүүдө студенттердин көңүлүн сабакка кызыктыруу үчүн педагогикалык баарлашуудан баштоо керек. Биздин баарлашуу жаңылык айтуудан башталат. Жаңылык ошол күнү өтүлүүчү сабакка байланыштуу болуусу кажет. Маселен, бүгүнкү күндө мамлекеттик деңгээлде каралып жаткан көйгөйлөрдүн бири - балдар маселеси. Ал туурасындагы жаңылыктарды киришүү иретинде пайдалануу менен негизги сөзгө өтүү керек. Бул адатта акырындык менен окуучуларды Ч.Айтматовдун “Эрте келген турналар” повестине карата болгон психологиялык даярдык болуп эсептелинет.

Педагогикалык баарлашуу окутууда информациялык, өзүн-өзү презентациялоо, интерактивдүүлүктү камсыз кылуу, социалдык таанып-билүүчүлүк функцияларды аткарат. Баарлашуу – эки тараптуу процесс, адамдардын ортосундагы өз ара байланыш. Бул ыкма кай

бир учурда окутуучунун студентке эмес, кай бир учурда студенттин окутуучуга таасиринен улам, ар түрдүү идеяларды, багыттардын, көз караштардын өзгөрүүсүнө, чечилбей жүргөн бир маселенин чечилишине да көмөк бериши мумкун.

Ушундан улам педагогикалык баарлашуунун натыйжалуулугу, баарыдан мурда, коммуникативдик, гностикалык жана экспрессивдик жөндөмдөрдүн болушу пайда болушун шарттайт.

Коммуникативдик (байланыш, катнаш) жөндөм эң алды дегенде жеке коммуникативдик, дидактикалык, чечендик көндүмүн пайда кылат. **Жеке коммуникативдик** көндүмгө студенттер менен алака түзүү, сүйлөшө алуу жөндөмү. Бул баарыдан мурун, тартынчаак, билип турса да сүйлөгөндөн уялган, комплекси бар студенттер үчүн абдан пайдалуу. Себеби, окутуучу дал ушундай балдарга иштиктүү жеке эмоционалдык мамилелерди түзүү менен бирге, мыктыуюштуруучулукиш-аракеттерди жүргүзөт жана сабакта психологиялык жагымдуу жагдайды түзүп, сабактын натыйжалуулугун арттыра алат.

Дидактикалык (насыяттуу, үлгү боло турган) жөндөм студенттердин аң-сезимине карата багытталып, окуу материалдарды түшүнүктүү жана жеткиликтүү берүүсү менен шартталат. Бул багыт студенттердин мектептен алган билим деңгээлдери шарттайт. Эгер билим деңгээлдери төмөн студенттер менен сабак алып барган учурда окутуучу баарыдан мурда студенттерге өзүнүн предмети боюнча кызыгууларын жаратып, ага болгон өзүнүн инсандык, педагогдук берилүүсүн бере алуу. “Ак кемеден” алынган тексттерди окуп, аларга карата өз алдынча баа берүүгө багыттоо. Ушуга окшош өздөрү көргөн кино, мультфильмдерди суроо, алардын окшоштуктарын табуу тапшырмаларын берүү. Окулган текстке карата долбоор түздүрүү.

Мындай учурда биздеги болгон эмоциялар, жесттер, үндүн тону, кыймыл-аракет, интонация, басым ж.б өзгөчө жардамга келет. Өзгөчө Султанмураттын Мырзагүлдөн саймасы бар жүзарчы алган күнү, же болбосо, Анатай ал жүзарчыны алып бербей Султанмуратты ызалантканы, же “-Турналар! Ээй, карагылачы, турналар учуп баратат!.. Жаша-аа! Турналар!” деп эрте келген турналарды көргөн балдардын үнү, кубанычы ж.б. учурларды ушул ыкма менен чыгарманы эч качан окубаган студенттин кызыгуусун ойгото алабыз десек болот. Эң алды бул жөндөмдү иш жүзүнө ашырууда окутуучунун өзү ар тараптан материалдарга бай болушу керек.

Гностикалык (турмушту андап билүү же тааным) жөндөмдө окутуучу ар бир студентке индивидуалдуу мамиле жасоосу кажет. Ал үчүн класстагы же группадагы ар биринин мүнөздөрүнө анализ жасап, аларды жакшы билиши, тапшырмаларды аткарууларын, көнүгүүлөрдүн иштөөлөрүн, оозеки сүйлөшүүлөрүн тынымсыз байкоого алып, алардын иште кетирип жаткан типтүү ката, кемчиликтерин жана алардын болуу себептерин аныктоого аракеттерди кылуусу талап кылынат. Өзгөчө бул сабак учурунда техникалык каражаттарды (телефон) колдонууда байкалат.

Гностикалык жөндөмгө ээ болуу үчүн эң алды предмети боюнча илимий-методикалык, илимий адабияттарды колдоно билүү, сабак процессинде эң жөнөкөй болсо да эксперименттик иштерди жүргүзүп, өз натыйжаларын талдап, алардын дурус жана кемчилик жактарын аныктай алышы керек.

Экспрессивдик жөндөм да окутуу-үйрөтүү иштеринде өзүнчө мааниге ээ. Эксперессия - бул билдирүү, жеткирүү. Мында окутуучунун өзпозициясын, эмоциясын билдиреалышы биринчи планга чыгат. Окутуучу өз эмоциясын сүйлөгөн сөзү, мимикасы, жансоо-ымдоосу, баскан-турганы, кыймыл-аракети, а түгүл кийген кийими жана чач жасалгасы аркылуу да билдирет. Өкүнүчтүүсү, көпчүлүк сабактар салттуу нукта, салттуу методдор менен өтүлүп окутуучунун инсандык, педагогдук сапат-касиеттери анча байкалбайт. Кай бир учурда окутуучулар өз сабагында өтүп жаткан окуу материалдарына үстүртөдөн мамиле кылышып, өздүк позициясы байкалбай калган учурлар да болушу мүмкүн. Бирок кийинки сабакта бул көрүнүштү студенттердин эсине калтырбаш үчүн, үйгө берилген тапшырмасын кызыктуурак ИНСЕРТ, концептуалдык карталары менен иштөөнү, болбосо, долбоор түзүп келүүнү берсе, студенттердин өз алдынча иштеп келүүсүнө багыт берген болуп калат.

“Эрте келген турналарды” алгач өтүп баштоодо жаңылык менен баштап, жогорудагыдай жөндөмдөрдү пайдалангандан кийин, сабактын өнүктүрүүчүлүк максатына келгенде, доскага “манаттай кызаруу”, “эки көзү төрт болуу”, “боорун көтөрүү”, “жышаан”, “кош айдоо”, “бороз” деген сөздөрдү жазууга жана “билгем”, “билдим”, “билем” аттуу ирет менен алардын маанисин сураганга болот. Бул учурда сабак өзүнөн-өзү кыргыз тили менен байланышат.

Сайттагы “Түшүндүрмө сөздүктү” карасак, “боорун көтөрүү” дегенге мындай аныктама берилген: “1. Чоңоюу, өсүп жетилүү, өз алдынча боло баштоо. Ушулардын боорун көтөрүп, жүдөбөй, ачкачылыктан өлүп калбай торолуп кетүүсүн самайт (Осмоналиев). Биз турмушка боорубузду көтөрө электе кирип, эрте жетилип калдыкпы дейм (Жусупов). 2. Турмуш-шарты оңолуу, тирденүү, Уулун колунан жетелеп жүрүп, боорун көтөрүп, эптеп орус мугалиминин жардамы аркасында окууга киргизет (Бейшеналиев). В.: Боорун жерден көтөрүү. Балдар боорун жерден көтөрө албай жатып чыркырап ыйлап калабы? (Абдукаимов). Боорумду жерден көтөрбөй, Кыргыздын кыйрын аралап... (Токомбаев). Боорун жерден алуу. Боорун жерден алгандан тартып, энесинин артынан ээрчип, алынын жетишинче кол кабыш кылууда (Байтемиров)”.

Ушул сыяктуу калган сөздөр тууралуу деле. Аларга маанилеш сөздөрдү таптырууга болот, алардын маанисин салыштырып, ортосундагы айырмачылыктар менен иштесе болот. Студенттерге мына ушундай салыштыруулар менен символ, симметриялар менен сабак өтсө алда канча жеткиликтүү, алда канча кызыктуу. Мисалы, чыгармадагы жүзарчы – бул символ.

Булардын бардыгында педогогикалык чеберчиликтин бир бөлүгү болгон коммуникативдик, гностикалык жана экспрессивдик жөндөмдөр пайдаланылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Айтматов Ч. Эрте келген турналар: Повесть. – Фрунзе: Мектеп, 1981. – 152 б.
2. Айтматов Ч. Бугу-эне: Жомок. – Фрунзе: Мектеп, 1982. – 21 б.
3. Алымов Б., Муратов А. Кыргыз адабияты. – Б., 2007 – 400 б.
4. <https://ky.wikipedia.org/wiki>

Рецензент: филол. илим. док., проф. м.а. Д.Ж. Асакеева